

Aktuellt

FINNSKOGARNA - ETT JÄTTELIKT MUSEUM

Det skogsfinska kulturarvets rötter går tillbaka till 1500-talets slut (1580-1640), då svedjebrukare från Savolax i östra Finland koloniserade Sveriges och Norges obebodda barrskogsregioner. Mängden utvandrande skogsfinnar var betydande. De tog med sig sitt språk, sina vanor och sina byggnadstyper och levde ett rätt isolerat liv. Därför har också deras kultur bevarats utan att blandas ihop med den svenska eller norska kulturen. Det geografiska området dit finnarna flyttade var stort och sträcker sig från Oslo i väst till Bottenviken och från Tiveden upp till Norrland. Finnarna lockades till dessa områden med löften om flera års skattefrihet, frön till sitt svedjebruk och boskap.¹

Under 1600-talet försökte man få skogsfinnar att flytta till Delaware (Nya Sverige 1638-55) i Amerika eftersom deras förmåga att klara av vilda naturförhållanden ansågs vara god. I synnerhet straffångar och så kallade lösfinnar kunde till med tvingas att resa bort för att undgå straff.² Den mest kända skogsfinnen i Amerika var John Morton (av släkten Marttinen från Rautalampi) som undertecknade den amerikanska självständighetsdeklarationen.³

Idag finns det ett väldigt stort intresse för den skogsfinska kulturen i Sverige och Norge men i moderlandet Finland vet vi ännu väldigt lite om kulturen. Det finns mera och bättre bevarade rökstugor samt andra typiska skogsfinska byggnader i dessa länder än vad det finns i Finland. Där finns fyra museer, flera föreningar, projekt och evenemang som grundar sig på skogsfinsk kultur. Under de senaste åren har man även forskat kring ämnet. I Finnskogarna finns hundratals kilometer vandringsstigar som binder olika finngårdar med varandra. Det finns även skogsfinsk mat, musik och skådespel. Släktforskningen bland skogsfinska släkter är intensivare än någonsin.

I Finland har biblioteket i Rautalampi en speciell avdelning för skogsfinsk litteratur och även museet i Rautalampi har information om skogsfinnar. I andra fall stöter man inte så lätt på skogsfinnarna här i Finland. På Glims gårdsmuseum i Esbo fanns en specialutställning om skogsfinnar vintern 2012-2013 och just nu är en utställning om den skogsfinska kulturen aktuell vid Finlands nationalmuseum.

FORSKNINGSHISTORIA

Skogsfinnarna levde ett ganska lugnt och isolerat liv i Finnskogarna. Finländaren C. A. Gottlund gjorde en resa till Finnskogarna i Dalarna år 1817 samt ytterligare en resa till Värmlands och Solörs Finnskogar år 1821. Gottlund försökte förbättra finnarnas språkliga ställning i Sverige genom att locka finskspråkiga präster till Finnskogen. Gottlunds dagboksanteckningar från dessa resor har varit en viktig källa för forskningen. Via dagboksanteckningarna har man kunnat forska i skogsfinnarnas levnadssätt, byggnadsskick, språk, släktskap och musik.

Efter Gottlund reste även andra finländska forskare till Finnskogen. Under slutet av 1800-talet rörde sig bland annat Frans Kärki och Torsten Aminoff i trakten. Under 1900-talet var det främst språk- och dialektforskare som till exempel Lauri Kettunen, Astrid Reponen, Maija Suvas, Pertti och Helmi Virtaranta samt Helmi Helminen och folklorister som professor Väinö Salminen som besökte finnskogarna och samlade dialektord.⁴

Den första finska byggnadsforskaren i Finnskogarna var Albert Hämäläinen som var museidirektör över Fölisöns friluftsmuseum och senare även professor i etnologi vid Helsingfors universitet. År 1931 dokumenterade han skogsfinska byggnadstyper och utkom efter kriget med boken *Bostads- och byggnadsskick hos skogsfinnarna i Mellan-Skandinavien* (1947). Även etnologerna Nils Keyland och Ilmar Talve har bedrivit betydande forskning i det skogsfinska området.

I början av 2000-talet gjordes ett intressant experiment i Mattila rökstuga i Östmark. Professor Per Olof Nilsson dokumenterade eldnings- och temperaturförloppet i stugans rökugn under två veckors tid vintern 2001. Försöket visade att rökstugornas ugnar är energisnåla, till och med vintertid behövde man elda rökstugan endast en gång per dag. Samtidigt studerade man även hur hälsovådlig rökstugan var medan man eldade den. Resultatet visade att livet i rökstugorna inte varit så svårt som man tidigare trott utan man har bra kunnat vistas inne i rökstugan även då rökugnen har värmts upp. Stugan visade sig även vara brandsäker.⁵

FUNKTIONÄRER MED SKOGSFINSKA INTRESSEN

1950-talet kan sägas vara grunden till ett nytt intresse för den skogsfinska kulturen. Under denna tid grundade man två viktiga föreningar som var specialiserade på den skogsfinska kulturen. Man kunde kalla det för ett lokalt vaknande. År 1958 grundades den norsk-svenska föreningen Solör-Värmland finnkulturförening. Följande år grundade man i Helsingfors Niitt'ahon Jussi sällskapet.⁶ Solör-Värmland Finnkulturföreningen har sedan den grundades

varit mycket aktiv. Föreningen äger två finngårdar Purala och Abortjärnsberg med äkta rökstugor. De ansvarar för skötseln av gårdarna och håller byggnaderna i skick. Tillsammans med Niitt'ahon Jussi -sällskapet har föreningen rest minnesmärken över Finnskogen, till exempel Kaisa Vilhuinens och Niitt'ahon Jussis gravstenar och Rantalastenen med skogsfinnska släktnamn vid sjön Rjoden vid norska gränsen. Nu när föreningen redan har över 50 år på nacken tycks aktiviteten bara fortsätta att öka. Föreningen ger ut en egen medlems-tidning som heter Finnkultur efter att tidskriften Finnbyggden slutade att utkomma. Niitt'ahon Jussi sällskapet slutade sin verksamhet efter att dess eldsjäl Urho Inha gick bort år 1993.

Skogsfinnarna fick status som nationell minoritet i Norge år 1998 vilket även har haft en positiv ekonomisk verkan för skogsfinnska intressen i Norge. Organisationen Finnsam grundades 1992 och fungerar idag som ett huvudorgan för dem som är aktiva bland skogsfinnar. Finnsam ordnar träffar minst två gånger om året och de har ordnat större evenemang tex. skogsfinnska veckan i Stockholm år 2001. Organisationen har även gett ut boken "Det skogsfinnska kulturarvet" som är en grundbok till skogsfinnska kultur.

Idag finns det fyra skogsfinnska museer i Finnskogen. Värmlands Museum grundades år 1839 och redan år 1901 invigde museet "Finska rummet" som var en utställning över svedjefinnarna. När museet fick en egen permanent byggnad år 1929, hyllades svedjefinnarna med ristningar i putsen på museets innergård. Under 1900-talet hade Värmlands Museum flera utställningar över svedjefinnarna. År 1980 blev museet en stiftelse och består numera av huvudmuseet i Karlstad och flera filialer: Värmlands Museum, flottningmuseum, Långbans gruvby, von Echstedeska gården och Torsby Finnskogscentrum.⁷ Norsk Skogfinnsk museum grundades år 2005 då man slog samman Gruetunet Museum (1942), Finnetunet (1942), Austmarka Historielag (1977) och Åsnes Finnskog Historielag (1990). Museet har bland annat ordnat de mycket populära "Finnskogedagene" sedan år 1970.⁸ Finnskogsmuseet startades 1986 av Finn Rideland och Maths Östberg i Skræddrabo, norr om Falun. Museet har en av de största skogsfinnska bok- och artikelsamlingarna bestående av cirka 4000 böcker och häften samt 3000 småskrifter som behandlar skogsfinnarna.⁹ Finnstigen i Hällefors i Sverige är ett friluftsmuseum med byggander från 1600-1800-talen, grundat år 1982.¹⁰

Föreningen Emigration och Historia som grundades år 2000 i Östmark, norra Värmland har en stor databas över svensk och dansk emigration och invandring. Föreningen är således rik på information för dem som vill släktforska eller har ett intresse för sin lokalhistoria.¹¹

"En levande Finnskog vårt felles ansvar" var ett tre årigt interregprojekt som stöddes av EU fram till år 2011. Den genomfördes i samarbete med tre län, sju kommuner och fyra museer. Huvudsyftet med projektet var att fördjupa samarbetet och forskning i Finnskogarna på båda sidor av norsk-svenska riksgränsen

Till vänster: Nävertaket på Käckåsens rökstuga läggs sommaren 2009. Foto: Arpad Sailo.
Till höger: Rökstugans tak står färdigt. Foto: Arpad Sailo.

speciellt bland olika museer och kommuner. Under projektets gång inventerade man även skogsfinska byggnader och restaurerade bygganden speciellt i området Solör i Norge och norra Värmland i Sverige. Projektet resulterade i en slutrapport och en bok som behandlar över hundra skogsfinska besöksmål.¹²

Webbsidan Finnskogarna.com innehåller riklig information om Finnskogarna i Sverige. Internetsidorna är en resultat av ett tre årigt EU-projekt som slutade 2012. Huvudsakliga meningen med projektet var att lyfta fram intressanta besöksmål, händelser och logi i svenska finnskogar.¹³

Kalevalahusstiftelsen grundades år 1950 av bland annat konstnärerna Nina och Alpo Sailo. Stiftelsens huvudsakliga ändamål är att stödja och forska finsk kultur. Ursprungligen skulle stiftelsen låta bygga ett "Kalevalahus" för finsk konst och vetenskap. Numera har man övergått till ett nytt tankesätt inom stiftelsen och ser nu på Kalevalahuset som ett nätverk av olika byggnader och aktörer som sysslar med finsk kultur. Stiftelsen fungerar även i viss mån som en länk mellan Finnskogarna och Finland. Jag har personligen fungerat som ordförande för föreningen under flera års tid och medverkar i många verksamheter i det norsk-svenska gränsområdet av Finnskogen.

Stiftelsen har bland annat deltagit i olika restaureringsprojekt i Värmland, till exempel vid Käckåsens rökstuga sedan år 1997. I Käckåsen har konst- och hantverksskolan från Ikalis lett restaureringsarbetena tillsammans med studenter och stiftelsens medlemmar. Skolans restaureringsläger har reparerat rökstugans stomme, mellantak, nävertak, ugn och golv. Restaureringsarbetena har tytt sig till traditionella byggtekniker och ursprungliga material. Till exempel eternittaket har bytts ut till ett genuint nävertak. När man gjorde nävertaket fanns det så lite erfarenhet av arbetsprocessen i Norden att taket läckte. Kalevalahusstiftelsen sökte då hjälp av arkitekturhistoriska avdelningen vid Aalto

universitetet (tidigare Tekniska Högskolan i Otnäs) som nyligen hade fått erfarenhet av nävertaksläggning i östra Finland. Taket lagades på nytt tillsammans med ett arbetarinstitut från Evo och resulterade i ett 8-skiftigt tak. Sedan dess har taket inte läckt.

Kalevalahusstiftelsen har även ordnat dokumentationsläger i Finnskogen under ledning av arkitekten Aimo Nissi från Aalto universitetet. Ritningarna som ritades av både lärare och elever var färdiga 2007. Samma år visades de på flera ställen i Finland, till exempel på Hanaholmen i Esbo, Aalto universitetet i Otnäs och i Retulansaari i Tavastehus. Man har senare under ICOMOS och arkitekt Markku Mattilas ledning även dokumenterat Östmarks vackra träkyrka som ligger mitt i Finnskogen.

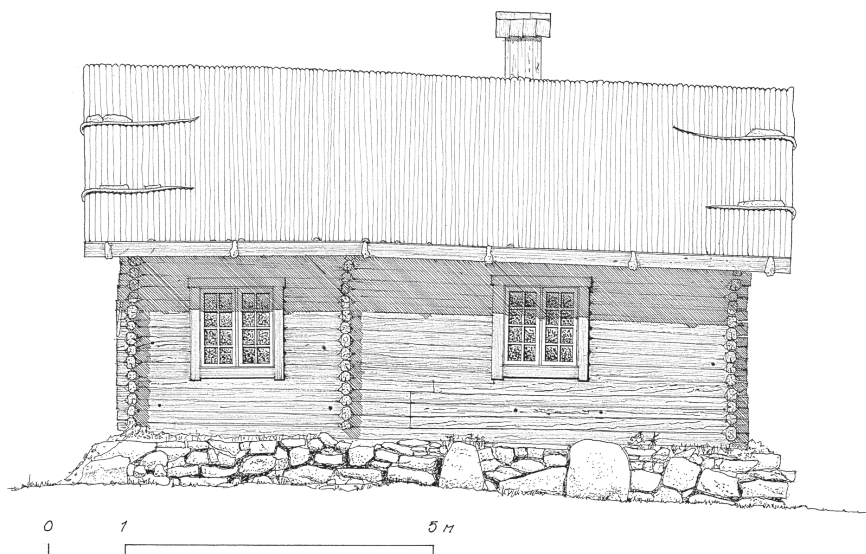
Under 2000-talet spred sig ryktet om restaureringslägren till andra orter i Finland och ett arbetarinstitut i Evo intresserade sig i att ta över restaureringen av Käckåsens övriga byggnader. Under deras ledning har man sedan år 2004 haft årliga restaureringsläger där man bland annat har restaurerat rökbastun samt reparerat nävertaket på rökstugan. Man har dessutom återställt den ursprungliga källan som varit omringad av en timmerstocksram, byggt upp en jordkällare och ett gethus. Eleverna och skolan har varit mycket nöjda med samarbetet.

Samtidigt som det pågick restaureringsläger på Käckåsen och dokumenteringsläger vid Östmarks kyrka ledde tre lärare och arkitekter från Aalto universitetet även ett internationellt restaureringsläger i de norska Finnskogarna. Lägre ordnades som en gemensam kurs för arkitekturhistoria och träarkitektur. Deltagandet var mycket stort och bestod av elever från sju länder. Som ett resultat av lägre restaurerades delar av rökstugan i Lindalstorpet i Grue Finnskog.

DE KÄNDASTE RÖKSTUGORNA I VÄRMLAND

Enligt den senaste inventeringen finns det 62 rökstugor i hela Finnskogen. Där är medräknade alla rökstugor i Sverige och Norge. De värdefullaste rökstugorna har en vårdplan. Principiella utgångspunkter för byggnadsvården är att 1. byggnaderna underhålls kontinuerligt. 2. att byggnaderna renoveras med traditionella tekniker och material samt 3. att de byggnadsvårdsåtgärder som utförs dokumenteras.

Juhola gård ligger i Östmark, ca två mil från Östmarks kyrka mot den norska gränsen. Juhola grundades under 1740-talet då man delade huvudgården Alakylä i två delar Mattila och Juhola. I början idkades svedjebruk men man övergick till åkerbruk och boskapsskötsel. Under slutet av 1700-talet levde gården på inkomsterna från timmerhandel. Rökstugdelen på Juhola är troligen från 1740-talet och den är Sveriges största bevarade rökstuga som står på ur-

Dokumentationsritning över rökbastun i Abbortjärnsberg. Ritning: Arpad Sailo.

sprunglig plats. Rökugnen finns kvar. På gården byggdes en svenskstuga med en kamin och skorsten på 1850-talet. På gårdstunet finns även ekonomibyggnader, loftbodar, lador, rökbastu och kokhus. Under 1800-talet utvecklades Juhola till en stor gård som var skärskilt känd för sin osttillverkning.

Den sista generationen som ännu bebodde Juhola var Johannes (Jussi) Jons-son Oinoinen (1859-1939). Han kunde ännu det finska språket väl och visste dessutom mycket om folktro och magi. Därför intervjuades han ofta av finska forskare. Den mest kända forskaren som intervjuade Jussi var professor Lauri Kettunen som gjorde åtta resor till Finnskogarna och då alltid bodde på Juhola. Den första resan gjorde Kettunen år 1907 och den sista år 1937. Vid vägen från Mattila till Juhola har man rest en minnessten för Lauri Kettunen. Lauri Kettunen skildrar sina resor i en bok "8 resor till Värmlands Finnskogar". Efter Jus- sis död bosattes Juhola av en systerson fram till år 1955. Juhola är fortfarande i privat ägo och gårdens byggnader är inte tillgängliga för allmänheten, men området går att besöka. Byggnaderna är skyddad som byggnadsminne och hela finngården är förklarad som kulturresevat sedan 2001.¹⁴

Ritamäki ligger en mil söder om Lekvattnet och är den mest genuina finn- gården. Den nuvarande rökstugan byggdes på 1840-talet av Olof Jansson Uo- tinen. Rökstugan är av mindre typ och består av själva stugan med rökugn, en kammare ett kök med järnspis och skorsten. Alla byggnader på gården är i gott skick, ligger på ursprungliga platser och förutom några små restaureringar har de kvar sin ursprungliga karaktär.

Ritamäki brukades av samma släkt mellan 1840 till 1964. De sista ättlingar- na, syskonen Jansson, levde på samma sätt som sina förfäder och de hade vare

sig elektricitet eller indraget vatten. Ritämäki fungerar både som ett skyddat byggnadsminne och ett naturreservat på grund av sin unika natur.

Abortjärnsberg (Ahvenlamminmäki) är troligen från 1800-talets första hälfte. Den ligger nära norska gränsen. På plats finns en rökstuga från 1885. På tunet finns även flera ekonomibyggnader. De sista invånarna var Matilda Hinriksson Hyytiäinen och hennes man Henrik Olsson Kalainen som bodde på gården fram till 1937. Området är skyddat som naturreservat sedan 1996.¹⁵

Käckåsen ligger mellan Östmark och Lekvattnet vid sjön Sandsjö över 400 meter över havet som de flesta finngårdar. Rökstugan är från 1860-talet och är den enda ursprungliga byggnaden på gården. Övriga byggnader är en rökbastu, en loge, en liten hölada och en jordkällare som är återbyggd på sin ursprungliga plats. Käckåsen ägdes sedan 1945 av bonden Erik Eriksson från Östmark och konstnären Paul Pilz från Torsby. År 1994 köpte Erikssons dotter Birgitta Sundberg Paul Pilzs andel av gården.¹⁶ Finska släkter på Käckåsen har varit Kähköinen, Tenhuinen, Liukkoinen, Keppainen, Hämmäläinen.¹⁷ Käckåsen har även en intressant historia via "Republiken Käckåsen" som var aktiv under 1960-1970-talet. "Medborgare" i republiken Käckåsen var kända konstnärer, redaktörer, poeter och musikanter från trakten. De hade sina möten och fester på Käckåsen med bastubad och gjorde även finnkulturen känd i Sverige.

MÖJLIGHETER OCH FRAMTID I FINNSKOGARNA

Kalevalahusstiftelsen har redan länge funderat på hur man kunde väcka den finska allmänhetens intresse för Finnskogen. Finnarna kom ju ursprungligen från Savolax så ämnet torde intressera speciellt savolaxare. Samtidigt borde man låta översätta de akademiska arbeten som gjorts inom området till finska, och de finskspråkiga arbetena till svenska. För tillfället finns de tillgängliga nästan enbart på svenska och finska. Man kunde även låta utveckla gruppresor till Finnskogarna. De fyra Finnskogsmuseerna kunde dessutom arbeta tillsammans för att skapa intressanta utställningar. Museerna kunde även delta i utvecklandet av olika kulturevenemang som till exempel musikdagar, konstutställningar, skådespel och dylikt. Det skulle vara viktigt att samarbetet är gränsöverskridande, och att man kunde se hela Finnskogsområdet som ett enda stort museum (finngårdar, hembygdsgårdar, kvarnar, fornminnen mm.). Detta skulle kräva att man lät grunda markerade vandringsleder, utbildar guider som specialicerar sig på området samt ordnar upplevelserika rökstugekvällar med tillgång till bastubad. Att få igång en livlig kulturturism, skulle även främja möjligheterna att ekonomiskt stödja rökstugornas existens.

**UTSTÄLLNINGEN
FINNSKOGAR
ÖPPNADES
I FINLANDS
NATIONALMUSEUM
28.11.2014
OCH PÅGÅR
FRAM TILL DEN
16.8.2015.**

NOTER

- 1 Tarkianen 1990, 144, Lähteenmäki 2002, 74.
- 2 Finnsam 2001
- 3 www.matkailu.rautalampi.fi
- 4 Finnsam 2001, 271.
- 5 Nilsson 2011
- 6 Kettunen 1960, 151
- 7 muntlig information Berggren 2014
- 8 muntlig information Raaberg 2014
- 9 muntlig information Östberg 2014
- 10 muntlig information Remes 2014
- 11 muntlig information Axelsson 2014
- 12 muntlig information Östberg 2014
- 13 <http://finnskogarna.com/> (läst 20.10.2014)
- 14 Palmqvist 2007
- 15 muntlig information Vannevik 2007
- 16 muntlig information Östberg 2014
- 17 muntlig information Vannevik 2007

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Finnsam 2001: Det skogsfinska kulturarvet, Falun.

Kettunen, Lauri 1960: Kahdeksan matkaa Vermlannin metsäsuomalaisiin, Helsinki.

Lähteenmäki, Eija 2002: Uppkomsten av Finnskogarna och den savolaxiska rörligheten under den äldre vasatiden. Joensuu universitet.

Nilsson, Per Olof 2011: Rökstugan på Mattila, Finnbygdens förlag. Falun.

Palmqvist, Suzanne 2007: Skogsfinnarna och deras kultur (http://www.varmlandsmuseum.se/1/1.0.1.0/87/Torsby_lag.pdf), Värmlands museum.

Tarkianen, Kari 1990: Finnarnas historia i Sverige, del 1. Vammala

INTERVJUER

Axelsson, Monica 2014: ordförande/ Emigration och Historia, Östmark 15.4.2014

Berggren, Kersti 2014: chef/ Torsby Finnskogscentrum 6.5.2014

Raaberg, Dag 2014: chef vid Norsk Skogfinsk Museum 10.4.2014

Remes, Seppo 2014: sekreterare vid Finnstigen 14.4.2014

Vannevik, Arne 2007: styrelsemedlem i Solör-Värmland finnkulturförening 21.2.2007

Östberg, Maths 2014: chef vid Finnskogsmuseet 24.4.2014